

УДК 34.02+373.3+373.1

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/his.2025.58.13687>

ПИТАННЯ ІСТОРІЇ ПРАВА УКРАЇНИ У ІНТЕГРОВАНИХ НАВЧАЛЬНИХ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ ДЛЯ 7-ГО КЛАСУ

Степан БІЛОСТОЦЬКИЙ

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра давньої історії України та спеціальних історичних дисциплін
79000, м. Львів, ул. Університетська 1
e-mail: stepan.bilostotskyi@lnu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-7475-1892>

У статті досліджується відображення історико-правової тематики в інтегрованих підручниках “Історія: Україна і світ” для 7 класу в контексті нових концептуальних засад реформування історичної освіти в Україні.

Проаналізовано, як у навчальних текстах подається поняття права, його роль у врегулюванні суспільних відносин, формуванні державних інституцій, а також ступінь розкриття ключових правових джерел, таких як Руська Правда, звичаєве право, Литовські статuti.

Увага приділяється як сильним сторонам підручників (україноцентричність, хронологічна послідовність, формування елементів правової культури), так і прогалинам у змісті – недостатньому висвітленню системи судочинства, соціальної нерівності, правових понять і механізмів захисту прав людини в історичному контексті.

У результаті дослідження зроблено висновок про потребу глибшої інтеграції правознавчих компонентів у шкільний курс історії з метою формування в учнів системного уявлення про право як соціальний інститут та важливий елемент національної ідентичності, верховенство права, справедливість.

Ключові слова: історія права, право, звичай, закон, князь, віче, громада, правління, суд, державні інституції, громада, місцеве самоврядування, правова культура, правова свідомість, Руська Правда, Литовські статuti, Руська держава, Галицько–Волинська держава, Польське королівство, Велике князівство Литовське, шкільний підручник.

Постановка проблеми. 30.07.2024 року Міністерство освіти і науки України затвердило концептуальні засади реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти¹. У концепції наголошується, що реформа української історичної освіти є базовим складником національної безпеки держави, відіграє ключову роль у формуванні світогляду. На думку авторів, вивчення історії в школі було недостатньо зорієнтоване на формування та розвиток наскрізних умінь, предметних умінь і навичок, зокрема всебічне осмислення історичного змісту. Ключовим чинником для послаблення лінійного наративу має стати впровадження матеріалу, пов’язаного з антропологічними поняттями “культура” – цінностей і настанов певного періоду, що опосередковували поведінку людей. Навчальні тексти повинні бути зорієнтовані на домінування саме україноцентричного підходу: політичний українець, незалежно від етнічної належності, обирає мову, культуру та історію народу, якому Україна передусім завдячує своїм існуванням, адже глобалізація не стирає національних кордонів. Наголошується, що цілісність базового курсу історії (7–9 років навчання) повинна досягатися шляхом розгляду значущих історичних подій і відібраних явищ від найдавніших часів до сьогодення. Авторам підручників, вчителям доцільно організувати навчальний матеріал через базові знання: людина і природа; людина і світ матеріальних речей; людина і суспільство; людина і влада; людина і світ уявлень та ідей. У хронологічному вимірі навчальний матеріал може бути розподілений так: у 7 класі – первісність, давня і середньовічна історія (від найдавніших часів по XV ст.)².

“Настановами певного періоду” покликаними упорядковувати відносини між людьми, людиною і суспільством, людиною і владою були правила загального характеру, що врегульовували певні сфери життєдіяльності суспільства, встановлювалися окремими людьми, правителями, інституціями, спілнотами (соціальні норми).

Залежно від способу виникнення соціальні поділялися на стихійні та свідомі; за суб’єктом прийняття та захисту – створені суспільством (звичаї, традиції), соціальними групами (релігійні,

¹ Концептуальні засади реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти, затверджені наказом Міністерства освіти і науки України 30.07.2024 № 1072, https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-kontseptualnykh-zasad-reformuvannia-istorychnoi-osvity-v-systemi-zahalnoi-serednoi-osvity?utm_source=chatg

² Там само.

корпоративні), державою (правові, політичні); за способом закріплення – усні й письмові; за сферою регулювання – норми моралі, етики, естетики, культури, релігійні, політичні, корпоративні та норми права³.

На відміну від сучасних суспільств, які прагнуть рівності всіх людей, погляди античності й середньовіччя на індивіда та суспільство ґрунтувалися на принципі нерівності (нерівних можливостей).

На різних історичних етапах розвитку українського суспільства змінювалися роль суб'єктів творення соціальних норм, способу їх закріплення, підтримки й захисту.

Акцентування уваги на цих елементах є важливою складовою формування в учнів розуміння закономірностей і видів соціального врегулювання відносин, єдності та відмінності між права та мораллю, сутнісних ознак права, суб'єктів правотворення на різних історичних етапах, а також причин існування соціальної нерівності.

Вивчення історії українського права сприяє формуванню правової культури особистості – позитивної якості розвитку правового життя, що забезпечує необхідний і достатній рівень знання права, розуміння його соціальної цінності, уміння користуватися своїми юридичними правами та свідоме виконання юридичних обов'язків⁴.

З цією метою були проаналізовані інтегровані підручники “Історія: Україна і світ” авторства (співавторства) Ігоря Щупака Дмитра Секиринського, Наталії Власової та Ірини Васильків, Іллі Паршина, Ірини Димій⁵.

Виклад основного матеріалу. *Питання права та його захисту.* Римський юрист Доміцій Ульпіан твердив, де є суспільство, там є право: “*Ubi societas, ibi jus est*”. Тому, в розумінні правил поведінки, право є ровесником суспільства. Лише дотримання спільних правил уможливило мирне існування індивідів у суспільстві⁶.

Законодавство – свідоме творення права, одне з найбільших винаходів людства – з'явилося значно пізніше, ніж право. Це інструмент великої сили, що мав бути в руках мудрих, справедливих, шанованих членів спільноти. Воно відкрило для людини нові можливості й дало їй відчуття влади над власною долею. Усі знамениті ранні “законодавці” – від Ур–Намму і Хаммурапі до Солона, Лікурґа та авторів дванадцяти римських таблиць – не творили нового права, а лише прагнули ствердити, чим є і завжди було право⁷.

Завданням правителів і жерців було постійне підтримування стосунків між людьми та богами й пов'язане з цим оголошення людям Божої волі⁸. Як у дохристиянський так і в християнський період, правитель не встановлював нового права, не ухвалював свавільних рішень, а виконував Божу волю щодо забезпечення справедливості: “Влада над землею в руці Господній, тож корисного правителя покличе він своєчасно. У руці Господній успіх людини, тож на законодавця покладе він його славу”⁹.

Право, як сукупність усталених правил поведінки в суспільстві є інститутом соціальної солідарності, що виражає колективні уявлення суспільства. Воно переслідує важливу культурну мету – встановити справедливість *modus vivendi* у відносинах між людьми в суспільстві, державі.

³ *Теорія держави і права*. Академічний курс: Підручник/ за ред. О.В.Зайчука, Н.М.Онїщенко. (К. : Юрінком Інтер, 2008), 271.

⁴ *Теорія держави і права* : Навчальний посібник / Письменницький А.А., Гапотій В.Д., Поїшук В.Г. (Мелітополь: ФОП Однорог Т.В. 2017), 273.

⁵ Ігор Щупак, Дмитро Секиринський, Наталія Власова, Владислав Кронгауз. *Історія: Україна і світ*: Підручник інтегрованого курсу для 7 класу закладів загальної середньої освіти. (Київ: УОВЦ “Оріон”, 2024). 288. Ірина Васильків, Ілля Паршин, Ірина Димій. *Історія: Україна і світ*: Підручник інтегрованого курсу для 7 класу закладів загальної середньої освіти. (Тернопіль: Астон, 2024). 320.

⁶ Фрідріх А. Гайек. *Право, законодавство і свобода*. Нове видання ліберальних принципів справедливості і політичної економії. Т. I – III. К.: Аквілон-Прес 2000, 58.

⁷ Там само, 65.

⁸ *Історія європейської ментальності* / За ред. Петера Дінцельбахера. Переклав з нім. Володимир Кам'янець. (Львів : Літопис, 2004), 539.

⁹ Сираха. 10: 4–5. Книги поетичні. Старий Завіт. *Святе письмо Старого та Нового Завіту*, 772.

¹⁰ Ідея захисту прав людини є однією з найдавніших та найактуальніших ідей сучасності. Платон у діалозі “Держава” описуючи ідеальну державу відмічав, що справедливість – це не просто юридична формальність, а гармонія душі та держави. Право є інструментом встановлення такої гармонії в суспільстві (див. Платон. *Держава*. (Київ: Основи, 2000). Людина, що живе поза законом і правом, – найгірша за всіх, бо несправедливість, що володіє зброєю, – найбільший тягар. Правосуддя є мірилом справедливості (див. Арістотель. *Політика*. (К: Основи, 2000).

Фундаментальною ідеєю, навколо якої існувало право й творилися правові системи, була ідея захисту особистих прав і свобод людини¹⁰.

У додержавний період слов'янські племена мали слабку залежність одне від одного, відзначалися автократичним характером, внутрішньою міцністю й солідарністю інтересів та зв'язків між членами кожного союзу¹¹.

Міжсоюзні стосунки були крихкими та недосконалими. Правоздатністю і правом наділялися лише члени племені, союзу племен. Поза цими об'єднаннями людина не мала правового статусу. У відносинах управління члени племені керувалися принципом народоправства, в приватних – індивідуальної автономії¹².

Система права Київської Русі складалась з кількох груп джерел: правових звичаїв, судових рішень (судових прецедентів), нормативних договорів (міжнародні, між князями й народом), князівських нормативних актів (устава, уроки, грамоти), рішень та постанов народних зборів (віче), нормативних збірників права (Закон Руський, Руська Правда), релігійних норм¹³.

Панівним джерелом права в цей період було звичаєве право – сукупність юридичних норм, що виникли, розвиваються й набирали сили в житті народу незалежно від закону, без санкції законодавчої влади, але завдяки загальному переконанню в потребі їх дотримання¹⁴. Його характерними рисами були: авторство народу, відсутність визначених меж дії в часі, внутрішня добровільність дотримання, усна форма, консерватизм.

Авторитет звичаю зростав, якщо не було потреби фіксувати його письмово. Нові звичаї здебільшого викликали недовіру, тоді як давні вважалися гідними поваги¹⁵.

Характерною рисою правової культури Русі був дуалізм у системі права: однакову обов'язковість мали як звичаї, що підтримувалися суспільною думкою, так і норми, що забезпечувалися державним примусом¹⁶.

Серед перших писаних нормативно-правових актів, укладених князівською владою, виділяють русько-візантійські договори 911, 944 (945) та 971 років, у яких відображено норми візантійського та руського права¹⁷. До важливих джерел права також належать церковні статuti князів, візантійські церковні збірники, Руська Правда¹⁸.

Вивчення права Київської Русі є важливим, адже впродовж століть український народ дотримувався власних народних звичаїв, що допомогло зберегти правову ідентичність та уникнути асиміляції.

Занепад Руської держави та перенесення центру державного життя до Галицько-Волинської держави спричинили те, що в центральноукраїнських землях звичаєве право стало єдиним джерелом правового регулювання¹⁹.

Норми Руської Правди продовжували діяти і після включення українських земель до складу іноземних держав²⁰.

У період іноземного панування руське право виступало важливим чинником самоідентифікації та збереження національної культурної традиції. Руська мова використовувалася на державному рівні у Великому князівстві Литовському, як мова урядів, канцелярії, законодавства, судочинства.

Михайло Грушевський наголошував, що ще в XVI столітті українці Великого князівства Литовського називали його “нашим християнським руським государством”. А в XVII столітті

¹¹ Олена Івановська. *Звичаєве право в Україні*. Етнотворчий аспект. Навчальний посібник. (К. : ТОВ “УВПК “ЕксОб”, 2002), 14.

¹² Андрій Яковлів. *Українське право. Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / Упор. С.В. Ульяновська*. (К.: Либідь, 1993), <http://litopys.org.ua/cultur/cult15.htm>

¹³ *Правовий звичай як джерело українського права*/ за ред.І.Б.Усенка. (К., 2006), 143.

¹⁴ Микола Чубатий. *Огляд історії українського права. Історія джерел та державного права*. Ч. 1. (Мюнхен, 1947), 9.

¹⁵ Марк Блок. *Феодальне суспільство*. (К.: Видавничий дім “Всесвіт”, 2002), 129.

¹⁶ *Правовий звичай як джерело українського права*, 145.

¹⁷ Микола Чубатий. *Огляд історії українського права. Історія джерел та державного права*, 14.

¹⁸ *Право України в період Київської Русі і часів феодальної роздробленості. Правова система України: історія, стан та перспективи*: у 5 т. Том 1. (Х.: Право 2008), 223.

¹⁹ Андрій Яковлів. *Українське звичаєве процесуальне право*. Виклад при інсталяції на ректорському уряді 28.XI. 1930. (Прага : Державна друкарня в Празі, 1931), 3. Володимир Кульчицький, Борис Тишик, Ігор Бойко. *Галицько-Волинська держава (1199–1349)*. Монографія. (Львів, 2005), 231.

²⁰ Федір Леонтович. *Русская правда и Литовский статут, в видах настоятельной необходимости включить литовское законодательство в круг истории русского права. Антологія української юридичної думки. В 6 т. Том 2: Історія держави і права України: Руська Правда*. (К.: Видавничий Дім “Юридична книга”, 2002), 156, 158.

²¹ Михайло Грушевський. *Історія України-Руси*: В 11 т., 12 кн. Том 4. (Київ: Наукова думка, 1993), 97–98.

український патріот міг сказати: “Польська квітне латинщиною, Литва квітне русьчиною, без цієї в Польщі не проживеш, без цієї в Литві будеш блазнем”²¹.

Великі князі литовські змушені були зважати на правовий консерватизм українського народу, про що свідчить підхід: “Ми новини не заводимо і старини не рухаємо”²². Литовський Статут 1529 р. органічно поєднав положення римського права, Руської Правди, звичаєвого права Русі і Литви, а також норми чеських, польських та німецьких судєбників, зокрема “Саксонського Зерцала”, яке справило значний вплив на формування правничих систем Центрально-Східної Європи²³.

Історик права Ростислав Лашенко підкреслював значення правового звичаю для збереження національного духу права: “Шануючи свій неписаний звичай стародавній, народ наш від часів Руської Правди до наших днів проніс живу ідею свого народного права”²⁴.

Збереження руського права в складі Великого князівства Литовського значною мірою пов’язане з діяльністю місцевих судів. М.Грушевський доводив, що Руська Правда в Литовсько-руській державі “заховувала свій авторитет, як старіша кодифікація стародавнього обичаю, котрий повинен був служити основою судової практики”²⁵.

Її положення мали силу морально зобов’язальних норм: в них просвічувалася сива старовина, в них були заховані старовинні правничі принципи, які жили ще в світогляді народних мас²⁶. За визначенням Т. Аквінського, суд — це рішення прийняте людьми про те, що є справедливе, відповідає праву²⁷.

Первісне судочинство мало приватний характер — ґрунтувалося на принципі особистого захисту порушеного інтересу: кожен повинен був особисто довести порушення суб’єктивного права. Спори вирішували старійшини на загальних зборах громади²⁸. Ідея громадського суду (копного) — суду всієї громади — передбачала обов’язкову присутність усіх дієздатних членів, де кожен міг висловити власну думку, показати свої знання і розуміння права та принципів справедливості. Головне — кожен мав право виступити та викласти відомі йому обставини справи. У випадках правових конфліктів між членами різних племен діяв принцип кровної помсти²⁹. Помста, як первісна форма судочинства, мала подвійну мету: відплата за заподіяну кривду та збереження правового порядку у взаємовідносинах між людьми³⁰.

Із централізацією державної влади та християнізацією Руської держави виникла потреба встановлення князем контролю над судом. Судочинство стало публічно-правовим і християнським обов’язком князя задля забезпечення миру, злагоди та порядку³¹. Князь був верховним суддею, а всі інші судді діяли від його імені та згоди. Тому питання покарання за “кривду” переходили з-під юрисдикції громадських судів до князівських; сферу та підстави застосування помсти почали контролювати князівські суди.

Занепад Київської держави та перенесення центру державного життя до Галицько-Волинської держави спричинили те, що в центральних українських землях правові звичаї стали єдиним джерелом права.

Населення вирішувало правові суперечки в народних судах, які згодом отримали назву “копні суди”³².

Попри значні зміни на українських землях в складі Польського королівства та Великого князівства Литовського — зокрема, запровадження польського права в 1434 р, ліквідацією удільних князівств, ухвалення загально-земських привілеїв 1447, 1468 рр. та Литовських статутів (1529, 1566, 1588) —

²² Ростислав Лашенко. *Лекції по історії українського права*, 25.

²³ Наталя Яковенко. *Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України*. (Київ : Критика, 2005), 173.

²⁴ Ростислав Лашенко. *Лекції по історії українського права*. (Київ: Україна, 1998), 24.

²⁵ Михайло Грушевський. *Український народ в его прошлом и настоящем*. [в 2 т.]. (Санкт-Петербург : Тип. т-ва “Общественная Польза”, 1914 – 1916).

²⁶ Ростислав Лашенко. Впливи права українського на суспільне життя XIV – XV віків у Великому князівстві Литовському. *Антологія української юридичної думки. В 6 т. Том 2: Історія держави і права України: Руська Правда*. (К. : Видавничий Дім “Юридична книга”, 2002), 437–438.

²⁷ Św. Tomasz z Akwinu. *Suma teologiczna*. Tom 18. Sprawiedliwość. (London, 1960), 33.

²⁸ Юрій Гошко. *Звичаєве право населення Українських Карпат та Прикарпаття XIV–XIX ст.*, 57.

²⁹ Андрій Яковлів. *Українське право*. <http://litopys.org.ua/cultur/cult15.htm>.

³⁰ Яролав Падох. *Нарис історії українського кримінального права*. (Мюнхен, 1951), 20–21.

³¹ Ярослав Падох. *Суди й судовий процес старої України. Нарис історії*. (Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто–Львів, 1990), 11. Микола Чубатий. *Огляд історії українського права. Історія джерел та державного права*, 84.

³² Андрій Яковлів. *Українське звичаєве процесуальне право*, 3; його ж: *Про копні суди на Україні*. (Прага, 1930). Мар’ян Бедрій. *Копні суди на українських землях у XIV–XVIII ст.: історико-правове дослідження*: монографія. (Львів: Галицький друкар, 2014).

³³ Ярослав Падох. *Суди й судовий процес старої України. Нарис історії*, 21.

копні суди були легалізовані Першим Литовським статутом і продовжували функціонувати до XVIII століття відповідно до норм звичаєвого права³³.

Висвітлення історії права та функціонування державних інституцій в інтегрованих підручниках “Історія: Україна і світ” для 7-го класу.

Аналіз інтегрованих підручників “Історія: Україна і світ” для 7 класу свідчить про намагання авторів донести до учнів базові уявлення про право як форму врегулювання суспільних відносин, а також про функціонування державних інституцій у контексті розвитку Київської Русі, Галицько–Волинського князівства, та в умовах входження українських земель до складу Великого князівства Литовського й Польського королівства.

Підручник авторського колективу під керівництвом Ігоря Щупака системно охоплює ключові етапи середньовічної доби з V по XV століття – від формування варварських королівств до розквіту середньовічних держав.

Для висвітлення питань історії України застосовано хронологічний та тематичний підходи до викладу матеріалу (первісні скотарі та землероби на землях (§ 5), племінні союзи кочівників (§ 8), велике переселення народів, розселення слов’ян (§ 16), Русь–Україна (§§ 27–30), Королівство Руське, українські землі в складі Королівства Польського, Великого князівства Литовського і Угорського (§ 40). Автори значну увагу приділяють формуванню уявлення про структуру влади в середньовічній державі.

Висвітлюючи суспільство в додержавний період на території України, вони охарактеризували військову демократію як форму правління³⁴, зазначили, що волхви у слов’ян, виконуючи релігійні ритуали, одночасно були носіями знань, лікарями, судьями, хранителями традицій³⁵. Однак, питання врегулювання суспільних відносин за нормами звичаєвого права, способи вирішення спорів залишилися поза увагою авторів.

Руська держава – важливий етап в історії українського державотворення. У середині IX ст. Руський каганат був уже могутньою державою³⁶. Появу Руської землі (Руської держави) літописець пов’язує з походом руської дружини на чолі з князями Аскольдом і Діром на Царгород (Константинополь) у 852 році³⁷. Автори підручника пов’язують початок Руської держави з центром в Києві з правлінням князя Олега (882–912)³⁸. Зовнішню функцію держави вони обґрунтовано демонструють через здійснення військових походів і укладення міжнародних договорів з Візантією (875, 911, 944, 946, 988), прийняття християнства, укладення династичних шлюбів³⁹. Внутрішню політичну функцію держави представлено через систему управління територіями, захист кордонів, фінансовий контроль, грошову реформу, церковну політику. Важливо, що у викладі матеріалу автори акцентують на співіснуванні правових звичаїв і писаних законів, зокрема на значенні Руської Правди як джерела права⁴⁰. Водночас, функції захисту прав підданих та забезпечення правопорядку в суспільстві залишилися не розкритими.

Доцільно було б подати визначення правового звичаю, кровної помсти, княжих уставів, вказати на систему судів Русі (княжий, вічовий, громадський, церковний).

Матеріали щодо Галицько–Волинської держави подано з акцентом на збереження князівської влади, дипломатії, військової організації. Проте елементи правової системи, зокрема функціонування судів, податкова система, право власності залишилися поза увагою.

У розділі “Українські землі у складі Королівства Польського, Великого князівства Литовського, Руського та Жемантійського і Угорського королівства”, автори акцентували увагу на запровадженні польського законодавства (1434 рік) проведенні адміністративної реформи (встановлення воєводств), зміні соціальної структури населення, формуванні шляхетського самоврядування, недоторканності права власності та презумпції невинуватості шляхти, розвитку місцевого самоврядування, автономії національних громад.

Цілком слушно зроблено акцент на збереженні руських правових традицій у Великому князівстві Литовському: “Старовини не рушимо, новин не вводимо” – на пануванні руської мови в управлінні,

³⁴ Ігор Щупак, Дмитро Секиринський, Наталія Власова, Владислав Кронгауз. *Історія: Україна і світ*, 31.

³⁵ Там само, 24.

³⁶ Ольга Щодра. *Історична географія України від найдавніших часів до кінця XVIII століття*. (Львів, 2016), 122.

³⁷ Ольга Щодра. Початки формування Русі: хронологічна і географічна локалізація процесу у дискусіях сучасних істориків. *Регіональна історія України. Збірник наукових статей* 12 (2018): 62.

³⁸ Ігор Щупак, Дмитро Секиринський, Наталія Власова, Владислав Кронгауз. *Історія: Україна і світ*, 145.

³⁹ Там само, 145, 146, 149, 152.

⁴⁰ Там само, 152.

судочинстві, визнанні Руської правди джерелом права, правотворчій діяльності князів Литовських шляхом видання привілеїв.

Автори, подаючи інформацію про Литовські статuti (1529, 1566), доречно виділили основні їх характеристики в порівняльному аспекті.

Водночас, поза увагою залишилися питання судочинства, вплив литовських писаних правових актів (привілеїв, судебників, статутів) на правову свідомість і культуру українського населення. Питання права на Закарпатті в складі Угорського королівства також не отримали належного висвітлення, що знижує потенціал для усвідомлення спадкоємності української правової традиції.

Підручник авторського колективу Ірини Васильків, Іллі Паршина, Ірини Димій пропонує більш концентровану подачу матеріалу в контексті розвитку державності та взаємозв'язку між правом і владою. У ньому прослідковується чітка лінія формування державних інституцій, акцентується увага на трансформації системи управління в різні історичні періоди, включно з особливостями функціонування князівської ради, органів місцевого самоврядування⁴¹.

Висвітлюючи історію давніх слов'ян автори підручника вдало показали організацію соціальної влади в додержаний період: визначили статус князів, князівської дружини, віча; вказали на правову рівність членів племені та їхню безпосередню участь в суспільному житті⁴². На підставі поданих джерел, можна висувати, що влада в слов'ян ґрунтувалася на особистому авторитеті і досвіді, інтелектуальних і емоційних перевагах його членів, добровільному виконанні рішень загальних зборів.

Автори підручника, подібно до авторів попереднього підручника, пов'язують існування держави з її активною зовнішньою військово-дипломатичною політикою. При цьому подаються й більш ранні міжнародні договори – зокрема, зазначено: “Під 839 р. в Бертинській хроніці записано, що до двору Людовика благочестивого, сина імператора франків Карла Великого, прибуло візантійське посольство разом із хаканом (правителем) Русі”⁴³.

Більш повно висвітлено реформи княгині Ольги, князів Володимира і Ярослава. Акцентується увага на Руській Правді. Водночас дещо недоречно стверджено, що це перша “письмова збірка законів”, з огляду на те, що Руська Правда не юридичний акт виданий князем Ярославом Мудрим, Ярославичами чи князем Володимиром Мономахом, а є збірником чинних на той час правових норм, укладеним приватними особами⁴⁴.

Авторами не подано визначення звичаєвого права та кровної помсти. У питаннях захисту прав згадано про функціонування князівського суду⁴⁵.

При висвітленні історії українських земель в складі Польського королівства та Великого князівства Литовського, зазначено зміни в системі судочинства. Зокрема, згадується про формування станового судочинства – земських, магістратських і старостинських судів, а також про чинність норм Руської Правди на теренах Великого князівства Литовського⁴⁶.

Зміст уроків доповнено картами, інфографікою та таблицями, які ілюструють взаємозв'язок між суспільною структурою та нормотворенням.

Висновки. Вивчення історії державних інституцій та права України у 7 класі закладає основи для подальшого осмислення учнями ролі права в суспільстві, формування правової культури та національної ідентичності.

Історико-правова тематика представлена фрагментарно, проте з чіткою тенденцією до формування в учнів базового правового мислення та розуміння ролі права у розвитку державності. Автори обох підручників акцентують увагу на історичних джерелах права – Руській Правді, звичаєвому праві, Литовських статутах, а також ролі правових норм у підтримці суспільного порядку.

Однак залишається недостатньо розкритою тема правової культури та соціального регулювання у додержавний період, функціонування копних судів, еволюції судової системи.

⁴¹ Ірина Васильків, Ілля Паршин, Ірина Димій. *Історія: Україна і світ*: Підручник інтегрованого курсу для 7 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Астон 2024.

⁴² Там само, 22.

⁴³ Там само, 55.

⁴⁴ Ростислав Лашенко. *Лекції по історії українського права*, 50.

⁴⁵ Ірина Васильків, Ілля Паршин, Ірина Димій. *Історія: Україна і світ*, 57.

⁴⁶ Там само, 248, 249.

Висвітлення правових питань відбувається переважно в контексті державницької політики, що ускладнює формування у школярів цілісного уявлення про соціальні функції права, його моральну основу, еволюцію і вплив на життя звичайної людини.

Автори підручників демонструють прагнення до україноцентричного підходу, наголошуючи на на спадковості українських правових традицій, збереженні руського права в Литовсько–руській державі, а також зв'язку між правом і ідентичністю.

Водночас, потребують доопрацювання такі аспекти: систематизація правових понять (звичасєве право, кровна помста, судові інституції), уточнення ролі джерел права, висвітлення юридичних реформ та інституцій у контексті повсякденного життя.

Вивчення історії права в межах шкільного курсу має значний потенціал для виховання правової культури, розуміння принципів справедливості та соціального регулювання.

REFERENCES

- Aristotel. *Polityka*. K.: Osnovy, 2000. (in Ukrainian).
- Bedrii, Mar'ian. *Kopni sudy na ukrainskykh zemliakh u XIV–XVIII st.: istoriko-pravove doslidzhennia*: monohrafiia. Lviv: Halytskyi drukar, 2014. (in Ukrainian).
- Blok, Mark. *Feodalne suspilstvo*. K.: Vydavnychiy dim “Vsesvit”, 2002. (in Ukrainian).
- Chubaty, Mykola. *Ohliad istorii ukrainskoho prava. Istoriia dzherel ta derzhavnoho prava*. Ch. 1. Miunkhen, 1947. (in Ukrainian).
- Haiek, Fridrikh A. *Pravo, zakonodavstvo i svoboda. Nove vydannia liberalnykh pryntsyviv spravedlyvosti i politychnoi ekonomii*. T. I – III. K.: Akvilon–Pres 2000. (in Ukrainian).
- Hoshko, Yurii. *Zvychaieve pravo naselennia Ukrainskykh Karpat ta Prykarpattia XIV–XIX st.* Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy, 1999. (in Ukrainian).
- Hrushevskiy, Mykhailo. *Istoriia Ukrainy–Rus: V 11 t., 12 kn. Tom 4*. Kyiv: Naukova dumka, 1993. (in Ukrainian).
- Hrushevskiy, Mykhailo. *Ukrainskyi narod v evo proshlom i nastoiashchem*. [v 2 t.], Sankt-Peterburg: Tip. t-va “Obshchestvennaia Pol'za”, 1914–1916. (in Russian).
- Ivanovska, Olena. *Zvychaieve pravo v Ukraini. Etnotvorchiy aspekt*. Navchalnyi posibnyk. K.: TOV “UVPK “EksOb”, 2002. (in Ukrainian).
- Istoriia yevropeiskoi mentalnosti / Za red. Petera Dintsielbakhera. Pereklav z nim. Volodymyr Kam'ianets*. Lviv : Litopys, 2004. (in Ukrainian).
- Kontseptualni zasady reformuvannia istorichnoi osvity v systemi zahalnoi serednoi osvity, zatverdzeni nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy 30.07.2024 № 1072*, https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-kontseptualnykh-zasad-reformuvannia-istorichnoi-osvity-v-systemi-zahalnoi-serednoi-osvity?utm_source=chatg. (in Ukrainian).
- Kulchytskyi, Volodymyr, Tyshchuk, Borys, Boiko, Ihor. *Halytsko–Volynska derzhava (1199–1349)*. Monohrafiia. Lviv, 2005. (in Ukrainian).
- Lashchenko, Rostyslav. *Lektsii po istorii ukrainskoho prava*. Kyiv: Ukrainy, 1998. (in Ukrainian).
- Lashchenko, Rostyslav. *Vplyvy prava ukrainskoho na suspilne zhyttia XIV–XV vikiv u Velykomu kniazivstvi Lytovskomu. Antolohiia ukrainskoi yurydychnoi dumky*. V 6 t. Tom 2: Istoriia derzhavy i prava Ukrainy: Ruska Pravda. K.: Vydavnychiy Dim “Iurydychna knyha”, 2002. 437–438. (in Ukrainian).
- Leontovych, Fedir. *Ruskaia pravda i Litovskii statut, v vydakh nastoiatelnoi neobkhdymosti vkluchyt lytovskoe zakonodatelstvo v kruh istorii russkoho prava. Antolohiia ukrainskoi yurydychnoi dumky*. V 6 t. Tom 2: Istoriia derzhavy i prava Ukrainy: Ruska Pravda. K.: Vydavnychiy Dim “Iurydychna knyha”, 2002, 156, 158. (in Russian).
- Padokh, Yarolav. *Narys istorii ukrainskoho karnoho prava*. Miunkhen, 1951. (in Ukrainian).
- Padokh, Yaroslav. *Sudy y sudovy protses staroi Ukrainy. Narys istorii*. Niu–York–Paryzh–Sidnei–Toronto–Lviv, 1990. (in Ukrainian).
- Platon, Derzhava. Kyiv: Osnovy, 2000. (in Ukrainian).
- Pravovyi zvychai yak dzherelo ukrainskoho prava / za red. I.B.Usenka*. K., 2006. (in Ukrainian).
- Pravo Ukrainy v period Kyivskoi Rusiv i chasiv feodalnoi rozdrobenosti. Pravova systema Ukrainy: istoriia, stan ta perspektyvy*: u 5 t. Tom 1. Kh.: Pravo 2008. (in Ukrainian).
- Sviate pismo Staroho ta Novoho Zavitu*. (in Ukrainian).
- Shchodra, Olha. *Pochatky formuvannia Rusi: khronolohichna i heohrafichna lokalizatsiia protsesu u diskusiiakh suchasnykh istorikiv. Rehionalna istoriia Ukrainy. Zbirnyk naukovykh statei* 12 (2018). 57–80. (in Ukrainian).
- Shchodra, Olha. *Istoriichna heohrafiia Ukrainy vid naidavnishykh chasiv do kintsia XVIII stolittia*. Lviv, 2016. (in Ukrainian).
- Shchupak, Ihor, Sekyrynskyi, Dmytro, Vlasova, Nataliia, Krongauz, Vladyslav. *Istoriia: Ukraina i svit*: Pidruchnyk intehrovanoho kursu dlia 7 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity. Kyiv: UOVTS “Orion”, 2024. (in Ukrainian).

- Teoriia derzhavy i prava*. Akademichnyi kurs: Pidruchnyk / za red. O.V.Zaichuka, N.M.Onishchenko. K. : Yurinkom Inter, 2008. (in Ukrainian).
- Teoriia derzhavy i prava* : Navchalnyi posibnyk / Pysmennytskyi, A.A., Hapotii, V.D., Poishchuk, V.H. Melitopol: FOP Odnoroh T.V. 2017. (in Ukrainian).
- Usenko, Andrii (red.). *Pravovyi zvychai yak dzherelo ukrainskoho prava*. K., 2006. (in Ukrainian).
- Yakovliv, Andrii. *Pro kopni sudy na Ukraini*. Praha, 1930. (in Ukrainian).
- Yakovliv, Andrii. *Ukrainske pravo. Ukrainska kultura: Lektsii za redaktsiieiu Dmytra Antonovycha / Upor.S.V.Ulianovska.K.:Lybid,1993,http://litopys.org.ua/cultur/cult15.htm](http://litopys.org.ua/cultur/cult15.htm)*. (in Ukrainian).
- Yakovliv, Andrii. *Ukrainske zvychaieve protsesualne pravo*. Vyklad pry instaliatsii na rektorskomu uriadi 28.XI.1930. Praha : Derzhavna drukarnia v Prazi, 1931. (in Ukrainian).
- Yakovenko, Natalia. *Narys istorii serednovichnoi ta rannomodernoi Ukrainy*. Kyiv : Krytyka, 2005. (in Ukrainian).
- Św. Tomasz z Akwinu. *Suma teologiczna*. Tom 18. Sprawiedliwość. (London, 1960). (in Polish).

QUESTIONS OF THE HISTORY OF UKRAINIAN LAW IN INTEGRATED SCHOOL TEXTBOOKS FOR THE 7TH GRADE

Stepan BILOSTOTSKYY

Ivan Franko National University of Lviv,
Department of Ancient History of Ukraine and Special Branches of Historical Science,
e-mail: stepan.bilostotskyy@lnu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-7475-1892>

The article examines the reflection of historical and legal themes in the integrated textbooks “History: Ukraine and the World” for the 7th grade within the context of the new conceptual foundations for reforming historical education in Ukraine. It analyzes how the concept of law, its role in regulating social relations, the formation of state institutions, as well as the extent to which key legal sources such as the *Rus’ka Pravda*, customary law, and the Lithuanian Statutes are presented in the educational texts.

Attention is given both to the strengths of the textbooks (Ukrainocentrism, chronological sequence, the formation of elements of legal culture) and to gaps in the content—insufficient coverage of the judicial system, social inequality, legal concepts, and mechanisms for the protection of human rights in a historical context.

As a result of the study, it is concluded that there is a need for deeper integration of legal components into the school history curriculum in order to develop students’ systemic understanding of law as a social institution and an important element of national identity, the rule of law, and justice.

Keywords: history of law, law, custom, statute, prince, veche, community, governance, court, state institutions, community, local self-government, legal culture, legal consciousness, *Rus’ka Pravda*, Lithuanian Statutes, Rus’ state, Halych-Volhynian state, Kingdom of Poland, Grand Duchy of Lithuania, school textbook.